

# Het semiotisch paradigma

## Inleiding bij Greimas

De tekst van Algirdas Julien Greimas 'Hoe actueel is het Saussurisme' dateert van 1956. We publiceren deze tekst hier 34 jaar later, om via deze invalshoek enigszins opnieuw, bij monde van Greimas, die vraag te stellen.

Greimas schrijft deze tekst bij het begin van de 'linguïstische explosie', zoals George Mounin de groeiende interesse voor de linguïstiek in de jaren vijftig omschreef. Vandaar ook dat de bewering van Greimas dat 'de theorie van Saussure weinig weerklank heeft gevonden in Frankrijk', heden ten dage vreemd overkomt. Men weet hoe de Franse wetenschappers, en niet enkel uit het linguïstisch veld, sedert die tijd Saussure hebben bestudeerd en verder uitgewerkt. Voor vele Franse denkrichtingen die zich in de laatste drie decennia ontwikkeld hebben, kan men spreken van een Saussuriaanse traditie... zij het dat deze ontwikkeling niet zo lineair is geweest in Frankrijk. De periode waar Greimas in deze tekst op doelt, is natuurlijk die vóór de explosie.

Deze 'linguïstische explosie' in de jaren veertig en vijftig is volgens G. Mounin te danken aan een aantal 'founding fathers', onder wie hij Whitney, Saussure, Troubetzkoy, Sapir en Bloomfield rekent. Zij gaven de linguïstiek haar wetenschappelijk statuut en formuleerden criteria om het object af te bakenen. Vooral het ontwikkelen van concepten (synchronie, diachronie, teken, systeem, structuur, functie, foneem enzovoort) op basis waarvan 'methoden ontwikkeld konden worden voor een geldige en organische beschrijving van het functioneren van taal' heeft bijgedragen tot dit aanzien van de linguïstiek.<sup>1</sup>

Voor de ontwikkeling van de semiotiek van de Parijse School is deze tekst van Greimas een sleuteltekst. We verwijzen dan ook naar de tekst van Jean Claude Coquet, waarin ook hij uitvoerig ingaat op de vraag hoe actueel het Saussurisme is.<sup>2</sup> Een betere inleiding op en plaat-

1. George Mounin, 'Linguistique, Objet et méthode', in: *Encyclopaedia Universalis*, 14de druk, februari 1979, pp. 1045-1046.

2. Jean-Claude Coquet, 'De Parijse School', in: *Versus* 2/1986, pp. 9-18.

sing van het artikel in het oeuvre van Greimas en in het kader van de ontwikkeling van de semiotiek kan men zich moeilijk denken.<sup>3</sup> Zoals Coquet aangeeft, ligt in deze vroege tekst het traject en de ontwikkeling van de daaropvolgende decennia al besloten. Hierin vinden we reeds een belangrijke verschuiving van de semiotiek als een 'algemene theorie van het teken' naar een 'algemene theorie van betekenisssystemen', een verschuiving van het teken als waarneembaar feit naar het teken als een geconstrueerd object. Als een leidmotief zal het Saussuriaanse postulaat van 'een gestructureerde wereld, vatbaar in haar betekenissen' vaak weer opduiken in de latere artikelen, omdat hierin, zoals Coquet laat zien, de belofte voor de uitwerking van een overkoepelende methodologie voor de menswetenschappen besloten ligt.

Afgezien van het historische belang (zowel voor de taalkunde zelf als later voor de semiotiek van de Parijse School) zijn er nog enkele andere redenen waarom dit opstel, nu in 1990, geplaatst wordt in *Versus*.

Vaak wordt tegenwoordig, vooral in filmtheoretische kringen, gehoord dat het linguïstische paradigma voorbijgestreefd zou zijn; we dienen ons nu te beroepen op andere paradigma's. Dit is een opvatting van wetenschappelijke theorieën die we niet delen. Lapidair zouden we kunnen zeggen dat het niet alleen om de actualiteit van het Saussurisme gaat, maar ook om de actualiteit van de verworvenheden van de semiotiek en haar evolutie sinds Greimas deze tekst schreef. De opvatting dat het linguïstisch paradigma voorbijgestreefd is, stoelt op een soort van 'geloof' of liever credibiliteit van de theorie (van een theorie), dat vaak gepaard gaat met een soort van modieusheid die er extern aan is. Hoe actueel een theorie is, hangt niet af van externe (al dan niet modieuze), maar van interne factoren. Uiteraard speelt een 'theorie' zich niet af in het luchtledige, maar dat betekent nog niet dat de relevantie ervan zich laat afmeten aan socio-culturele motieven. Michel Foucault formuleert de inzet hiervan erg goed. Niet toevalligerwijze neemt hij (naast Marx en Freud) Saussure als voorbeeld. In deze tekst, 'What is an author', heeft hij het over auteurs die 'initiatoren zijn van discursieve praxissen'.<sup>4</sup> 'De verschillende bijdragen van deze auteurs zijn dat zij hun eigen werk produceerden, maar ook de mogelijkheden en de formatieregels voor andere teksten' (p. 24). Het zijn initiatoren van discurs-

3. Voor een algemeen overzicht van de werken van Greimas verwijzen we naar J.C. Coquet, 'Bio-bibliographie', in: Herman Parret & Hans-George Ruprecht (ed.), *Aims and prospects of semiotics. Essays in honor of Algirdas Julien Greimas*. New York (John Benjamins) 1985, pp. liii-lxxxv.

4. Michel Foucault, 'What is an author', in: *Screen*, lente 1979, vol. 20, nr. 1, pp. 13-33.

sieve praktijken die 'niet alleen een aantal analogieën mogelijk maakten die voor toekomstige teksten gebruikt konden worden, maar belangrijker is, dat ze ook een aantal verschillen mogelijk maakten. Zij maakten de ruimte vrij voor het introduceren van andere elementen dan de hunne, die nochtans onderdeel zijn van het discours dat ze initieerden' (p. 25). Op die wijze heeft ook Saussure 'gefunctioneerd', ook soms in tegendraadse of tegenovergestelde richtingen. 'Als Saussure de grondlegger is van de linguïstiek, dan niet omdat hij geïmiteerd werd of omdat een organisch concept of een theorie van het teken onkritisch geïntegreerd werd in nieuwe teksten, maar omdat (...) hij een generatieve grammatica mogelijk maakte die radicaal verschillend was van zijn eigen structurele analyse'.

Uit deze tekst van Foucault mag duidelijk blijken waar het eigenlijk om gaat, wanneer men in ons veld van de filmtheorie bijvoorbeeld kreten hoort dat de op de taalkunde gebaseerde filmtheorie tot het verleden behoort. Een dergelijke opvatting ziet namelijk een wetenschappelijke theorie als een mogelijkheid van waaruit geïmiteerd of geredupliceerd kan worden ('analogieën' bij Foucault). Foucault onderstreept echter dat in een zo open veld juist de corrigerende, afwijkende en daarom verrijkende ontwikkelingen van belang zijn.

Dit houdt in dat de waarde van Saussure niet beperkt mag blijven tot zijn zuiver taalkundige bevindingen – die hun grootsheid en hun beperking hebben – maar dat ze eerder gezocht moet worden in het denksysteem (in casu het structuralistische) erachter. Het is dus beslist van belang dat Greimas Saussure meteen reeds in een heel ruime context plaatst, als het ware prospectief, om de al te enge bekommernis en bezigheden rond Saussure te vrijwaren.

Een facet van deze nieuwe context die Greimas schetst, lijkt ons juist ook in de huidige discussie binnen de filmtheorie van belang, namelijk de historische component. In deze tekst wordt duidelijk waarom een historische dimensie ook voor de (op Saussure en Hjemslev gebaseerde) semiotiek belangrijk zou kunnen zijn. Niet per toeval verwijst Greimas naar Bloch, die voor een benadering tussen geschiedenis en linguïstiek gepleit heeft. Ook al past hetgeen in de daaropvolgende decennia gegroeid is uit en zich ontwikkeld heeft rond de nieuwe geschiedschrijving van de *Annales*-school, niet strikt in de Saussuriaanse of semiotische traditie, het situeert zich wel in deze denksfeer.

Voor de benadering van de filmgeschiedenis vanuit een semiotisch perspectief zijn de opmerkingen van Greimas over de diachronie in dit artikel van belang. Later herneemt hij het idee van 'onevenwicht' in de systemen en stelt hij voor niet zozeer naar de toestanden te kijken, als

wel naar de transformaties ertussen.<sup>5</sup> De procedure is dan niet om vanuit twee toestanden te vertrekken – de definitie van een semiotische toestand, a prioriisch gepostuleerd, is, zoals hij in 'Hoe actueel is het Saussurisme?' al aangeeft, moeilijk te geven – maar vanuit de transformaties vanwaaruit de toestanden als uitgangspunt en resultaat kunnen worden gedefinieerd.

De synchronie als operationeel begrip, belangrijk om het systeem te denken, heeft hiermee aan belang ingeboet. Het beginsel van 'evenwicht', dat elke semiotisch systeem moet onderhouden om te kunnen functioneren, en vanwaaruit de transformaties gedacht kunnen worden, is voor de analyse van de systemen belangrijker gebleken. Het postulaat van 'evenwicht' gaat ervan uit 'dat elke structuur zich in een betrekkelijk onstabiele toestand van evenwicht bevindt, die het resultaat is van de invloed van externe factoren' en berust op een ander (ongedefinieerd) postulaat 'dat een onevenwichtig geworden systeem ernaar streeft om terug te komen tot een nieuwe toestand van (identiek of verschillend) evenwicht'. Daarom ook spreekt Greimas in zijn artikel van een '*tendens* tot onevenwichtigheid'.

Men zou ook kunnen denken aan de Russische Formalisten die zo veel aandacht hadden voor de afwijkingen binnen het systeem. Hiervan is Bordwells studie 'Dreyer' een mooie illustratie.<sup>7</sup> Het zijn pogingen om een ander denkschema te plaatsen, dat niet meer denkt vanuit chronologieën, invloeden, 'grote vernieuwingen' enzovoort (de traditionele stramienien waarop de 'klassieke kunstgeschiedenissen steunen, en voor een goed deel ook al te veel de benaderingen binnen de 'klassieke' filmgeschiedenis), maar dat denkt vanuit de creatie van nieuwe dysfunctionele structuren, zoals Greimas zegt.

Het linguïstisch/semiotische paradigma mag dan misschien (gelukkig) wat minder modieus lijken en minder 'in' zijn, maar voor de ondersteuning en uitdieping van de filmtheorieën is er nog steeds een belangrijke rol voor haar weggelegd. (*Wordt vervolgd*)

5. Algirdas Julien Greimas & Joseph Courtés, *Sémiotique, Dictionnaire raisonnée de la theorie du langage*. Parijs (Hachette) 1979.

6. Greimas & Courtés, a.w., p. 131.

7. David Bordwell, *The films of Carl-Theodor Dreyer*. Berkeley/Los Angeles/Londen (University of California Press) 1981.